

Arnfinn Muruvik Vonen: *Norsk tegnspråk: en innføring*. Cappelen Damm Akademisk 2020. 168 s. ISBN: 978-82-02-67154-9.

Av Åshild Næss

Det er heldigvis ikke så ofte lenger, når man skal skrive om et minoritetsspråk, at man må begynne med å slå fast at språket er et fullverdig menneskelig språk med like stor grad av kompleksitet som andre språk. Unntaket er tegnspråkene, der det fortsatt eksisterer en rekke feiloppfatninger, som for eksempel at norsk tegnspråk er en slags direkte representasjon av norsk talespråk med bruk av tegn, at det er et «hjelpespråk» som ikke har samme status som kommunikasjonssystem som talespråk, eller at det på verdensbasis bare finnes ett universelt tegnspråk.

Det er altså stort behov for god og lettilgjengelig faglig informasjon om norsk tegnspråk (heretter NTS). Arnfinn Muruvik Vonen har bakgrunn ikke bare i tegnspråklingvistikken, men også i språktypologien og i studier av et språk som er svært ulikt både norsk og NTS, nemlig det polynesiske språket tokelauisk; han bør dermed være solid rustet til å plassere NTS i en større sammenheng og å beskrive det på en måte som yter både de unike egenskapene og parallellene til talespråk rettferdighet. Anmelderen deler forfatterens bakgrunn i språktypologi og stillehavspråk, men har ingen spesiell kompetanse på verken tegnspråk generelt eller NTS spesifikt; denne anmeldelsen er altså skrevet fra perspektivet til en talespråkslingvist med generell interesse for variasjon og fellestrekk mellom språklige strukturer.

Siden behovet for informasjon om tegnspråk er stort, ønsker boka å nå så mange som overhodet mulig. Vonen skriver i innledningen: «Målgruppen for denne nye boken er ment å være bred og omfatter både tegnspråkstudenter, foreldre til døve barn og andre som ønsker å lære norsk tegnspråk, men også folk som allerede kan språket, men ønsker mer kunnskap om det ... Jeg tør også å håpe at boken kan være av interesse for lesere som verken kan norsk tegnspråk eller har en umiddelbar plan om å lære det, men som ganske enkelt ønsker å få vite noe om denne delen av vår felles kulturarv.»

Det er store ambisjoner for en bok på 150 sider, og skal man lete etter svakheter i boka, ligger de kanskje her: den ønsker å gape over veldig mange målgrupper samtidig, og legger dermed opp til en vanskelig balansegang mellom fagspråk og folkeopplysning. Stort sett klarer den ba-

lansegangen godt, og legger seg på en linje der de fleste fagtermer blir forklart, men det er alltid vanskelig å vurdere hvilket nivå slike forklaringer bør ligge på, og jeg lurar iblant på om den jevne leser er fortrolig med termer som f.eks. «kollektivt flertall», «semantisk domene», eller «referent» i betydningen «det et språklig uttrykk peker på». For meg som lingvist reiser boka på den annen side en rekke interessante spørsmål som jeg gjerne skulle sett ble diskutert mer; dette er selvsagt et mindre problem, siden jeg faller utenfor bokas primære målgruppe og kan gå til faglitteraturen og lese videre selv, men det illustrerer hvordan boka iblant blir stående litt i spenn mellom alle de ulike målgruppene den forsøker å henvende seg til.

Å gi illustrerende eksempler i en bok om tegnspråk er blitt veldig mye lettere med moderne teknologi. Gjennom hele boka er det lagt QR-koder i marginen som man kan skanne med en smarttelefon for å få se video-eksempler; ved siden av koden står det tydelig forklart hva eksemplet er ment å vise. Dette er i prinsippet et svært nyttig aspekt ved boka, og mange av beskrivelsene i boka ble betydelig lettere å forstå når jeg fikk se eksempler. Dessverre hadde jeg ofte problemer med å bruke det i praksis: der det er flere koder på samme side, står de ofte nokså tett under hverandre, og det var vanskelig å få telefonen til å fokusere på riktig kode.

Jeg har ikke fagkompetanse til å vurdere beskrivelsen av strukturene i NTS som sådan, men for en utenforstående leser framstår framstillingen som tydelig og etterrettelig, blant annet ved at det tydelig framgår på hvilke områder det eksisterende kunnskapsgrunnlaget er svakt. Jeg vet heller ikke nok om tegnspråk generelt til å vurdere hvorvidt sentrale temaer er tilstrekkelig utfyllende behandlet, eller om det er andre temaer som burde vært dekket; men boka dekker grunnleggende trekk på ulike språklige nivåer, og inntrykket er at utvalget i stor grad er basert på de førnevnte begrensningene i kunnskapsgrunnlag, altså at det fokuseres på de områdene som er best beskrevet i eksisterende litteratur.

Boka åpner med et kapittel om historien og utbredelsen til NTS, samt et kapittel som plasserer beskrivelsen av tegnspråk innenfor en bredere lingvistisk ramme gjennom å skille mellom de tre referanseformene beskrivelse, peking og avbildning, og vise at alle tre er i bruk både i tale- og tegnspråk, selv om de to siste typene utgjør en betydelig større del av uttrykksapparatet i tegnspråk enn i talespråk.

Begge kapitlene er både informative og tankevekkende. Kapitlet om historie gir et innblikk i hvordan et språk kan oppstå, og viser i hvor kort

tid NTS har blitt behandlet vitenskapelig på lik linje med andre språk – det er for eksempel ikke mer enn 30 år siden den første doktoravhandlingen om NTS ble forsvart ved et norsk universitet. Her diskuteres også problemstillingene rundt koklea-implantat, som gir mange med hørselsproblemer god nok hørsel til å tilegne seg og bruke talespråk. Dette har gjort at mange ser på tilgang til tegnspråk som unødvendig for denne gruppen, og det reduserer selvsagt antallet tegnspråkbrukere, og er sånn sett en potensiell trussel for NTSs posisjon i det norske samfunnet; men det er også potensielt problematisk for de språkbrukerne det er snakk om, siden det varierer hvor god hørsel en kan oppnå med implantatet.

Kapittel 2, «Hva inngår i et språk? Beskrivelse, peking og avbildning» innfører et grunnleggende skille mellom tre ulike semiotiske strategier i språkbruk, som er viktig gjennom resten av boka. Den første er beskrivelse, definert gjennom formell kontrast (forskjellen mellom tegnene BREKKE og SKILLES er f.eks. at det første har knyttnevehånd, mens det andre har såkalt haikehand, altså med tommelen pekende ut). Den andre er peking, dvs. at hånd, blick eller hode orienteres i retning mot noe man vil henlede samtalepartnerens oppmerksomhet mot, og den tredje er avbildning, der tegnet direkte representerer aspekter ved det det refererer til. Denne diskusjonen legger ikke bare grunnlaget for beskrivelsen i resten av boka, men gir også tankevekkende perspektiver på tradisjonell talespråkslingvistikk, som i stor grad har fokusert på rent konvensjonaliserte tegn og strukturer – «de sidene ved talespråklige ytringer som har vært lettest å skrive ned for å studere nærmere» (s. 45) på bekostning av de prosodiske og gestuelle sidene ved talespråklig kommunikasjon. Slik sett framstår det tilsynelatende skarpe skillet mellom tegnspråk på den ene siden og talespråk på den andre som i noen grad en funksjon av språkvitenskapelig tradisjon heller enn iboende egenskaper ved språkene som sådan, et perspektiv som blir liggende i bakhodet gjennom resten av boka.

Hoveddelen av boka er strukturert etter etablert grammatisk tradisjon som en «nedenfra og opp»-framstilling, dvs. at man begynner med språkets minste bestanddeler og bygger gradvis opp til stadig mer komplekse enheter. Kapittel 3 «Fonetikk og fonologi: språkets råmateriale og minste byggesteiner» tar for seg de ulike delene av kroppen som brukes til å produsere tegn – tegnorganene – og de ulike prosessene disse kan inngå i; håndform, orientering, plassering og bevegelse. Selv om det intuitivt vir-

ker uvant å bruke termer som «fonetikk» og «fonologi» om produksjonen av et språk som ikke baserer seg på lyd, lykkes boka godt i å vise hvordan systemet av ulike bestanddeler på mange måter er parallelt med talespråksfonetikkenes artikulasjonssteder og artikulasjonsmåter, og hvordan de ulike prosessene som håndform eller bevegelse kan ha betydningsskilende funksjon og sånn sett kan sammenlignes med distinktive trekk i talespråksfonologien, og gi opphav til minimale par. Videre beskriver kapitlet såkalt ikke-manuelle komponenter ved tegn, dvs. bevegelser med f.eks. munn, øyne eller skuldre som kommer i tillegg til bruken av hendene.

Kapittel 4 «Tegnforråd» diskuterer de ulike typene av tegn som inngår i tegnforrådet til en NTS-bruker, og understreker at selv om en mye større andel av tegnene er motiverte eller ikoniske enn det som er tilfellet i talespråk, må også motiverte tegn læres, ettersom de gjerne kombinerer ulike semotiske strategier, så som beskrivelse og avbildning, eller beskrivelse og peking.

Pekende tegn i NTS omfatter bl.a. pronomen, der pekestrategien gir opphav til et mye rikere sett av former enn det vi finner i norsk talespråk, og såkalte retningsverb der tegnet utføres i en retning som ikke er leksikalsk spesifisert, slik at bevegelsen får en deiktisk funksjon. Av avbildende tegn regner Vonen med tre hovedgrupper, alt ettersom hånden representerer en referent, representerer en hånd som håndterer en referent, eller tegner et omriss av en referent; de to første typene regner han som verb, den siste som adjektiv. I tillegg beskrives kort såkalte navnetegn, altså tegn som refererer til et enkeltindivid, et sted eller andre entiteter som har egenavn.

For en lingvist er det mye interessant informasjon å hente her, for eksempel at NTS har pronomenkategorien 'ikke-første person', for ikke å snakke om den vidunderlige termen «baklengsverb» som betegner verb som angir en bevegelse fra objekt til subjekt i stedet for omvendt. Avsnittet om tegnlistene, som diskuteres hva som finnes av dokumentasjon av tegnforrådet i NTS, gir dessuten en svært tankevekkende innsikt i nøyaktig hvor stemoderlig NTS har blitt behandlet inntil ganske nylig; en ordbok fra 1988 fokuserte på å anbefale tegn som kunne fungere som oversettelse av norske ord heller enn å dokumentere de tegnene språkbrukerne faktisk brukte, og per i dag finnes det fortsatt ingen utfyllende toveis ordbok mellom norsk og NTS.

Kapittel 5, «Morfologi», begynner med å trekke skillet mellom avledning og sammensetning, og mesteparten av kapittelet tar for seg disse prosessene. Mot slutten diskuteres det om bøyning er en del av grammatikken i NTS; det konkluderes med at med ett mulig unntak kan ikke de prosessene man finner i NTS, karakteriseres som bøyning fra et språkvitenskapelig perspektiv. Boka regner med to typer av avledning i NTS, modifikasjon og bruk av affikser, der modifikasjoner er ulike former for endringer eller tillegg som utføres samtidig med selve grunntegnet, mens affikser legges til før eller etter grunntegnet. I tillegg finner man sammensetninger, som i likhet med avledningen kan være simultane, dvs. at de to delene av det sammensatte tegnet utføres samtidig, eller sekvensielle, der delene følger etter hverandre i tid.

I dette kapitlet framheves den grunnleggende forskjellen mellom talespråk og tegnspråk, nemlig at talespråk foregår i en lineær modalitet, mens tegnspråk gir større muligheter for simultant å uttrykke flere betydningskomponenter. For en lingvist er det interessant å spekulere i sammenhengen mellom uttrykksform og betydning her. Noen morfologiske kategorier, som f.eks. intensitet eller flertall, er velkjente fra talespråk, mens andre framstår som mer uvanlige, som f.eks. «at handlingen utføres uanstrengt» vs. «at den utføres på en bestemt og konsentrert måte» (s. 92). Sistnevnte angis ved ulike munnstillinger, og det er nærliggende å tenke seg at dette henger sammen med mimikken som assosieres med konsentrasjon vs. avslapning, og slik inspireres man til å tenke over en mulig sammenheng mellom uttrykksmediet og hvilke kategorier som grammatikaliseres. Det er også fascinerende å oppdage at morfologi kan lånes fra norsk talespråk til NTS; et eksempel er prefikset *u-* som er lånt inn i NTS som håndalfabetbokstaven U foran et leksikalsk tegn.

Kapittel 6, «Syntaks», starter med å innføre nødvendig terminologi så som fraser og ledd, tegnklasser og semantiske roller, før den tar for seg leddstilling med en diskusjon av hvor ulike typer av konstituenten vanligvis plasseres. Her antas det en grunnleggende SVO-leddstilling, mens alternative rekkefølger, som er svært vanlige, gjøres rede for ved hjelp av prosesser som tematisering og etterstilling av tunge ledd. Det diskuteres også en alternativ analyse, der rekkefølgen SVO eller SOV til syvende og sist bygger på ulike meningsdanningsmekanismer; den ene er parallell med de typiske mekanismene som brukes i talespråk, og baserer seg på leksikaliserede strukturer og bruk av syntaktiske konstruk-

sjoner for å angi grammatiske relasjoner, mens den andre bruker avbildning og ikonitet som hovedmekanisme og ligger nærmere opp til mekanismer som brukes i gestuell kommunikasjon. Vonen diskuterer denne hypotesen, som ble lagt fram av Sonja Erlenkamp (2011), i lys av en alternativ påstand fra Malmquist og Mosand (1996) om at SVO er «basissetningen i norsk tegnspråk». Her synes jeg argumentasjonen kanskje blir litt for enkel, når forfatteren setter seg fore å «se om Erlenkamps funn kan forklares med en slik basisleddstilling, som jo ville være en enklere hovedregel å huske» (s. 108). Hvis målet er å diskutere NTS på egne premisser, og forstå hvilke mekanismer som eventuelt gjør tegnspråk ulike talespråk, bør man ha mer solide grunner for å avvise en forklaring som baserer seg nettopp på slike ulike mekanismer enn at det gir en «enklere hovedregel», særlig når det samtidig innrømmes at denne hovedregelen bygger på en antagelse «uten direkte forskningsbelegg». Dette er kanskje det eneste stedet i boka hvor jeg får en følelse av at analysen i noen grad styres av en tanke om at beskrivelsen bør ligge nærmest mulig opp til det som er kjent fra talespråkene, selv om det kan føre til overforenkling.

Når det er sagt, er det mye interessant å lære i dette kapitlet, for eksempel at NTS har en klasse av modale hjelpeverb som er syntaktisk definert ved at de ikke kan nektes ved hoderist alene, men i stedet har egne negative former; og ikke minst de såkalte «verb-sandwichene», der en setning har to verb, hvor det siste gjerne overlapper med det første i betydning, men gir mer detaljert eller utdypende informasjon. Dette kan minne om det som kalles verbserialisering i mange talespråk. Etter delen om leddstilling kommer dessuten et parti om syntaktiske mekanismer som ikke har noen direkte ekvivalent i talespråk, såkalte **bøyer** og **kart**, hvor man på ulike måter skaper holdepunkter i tegnrommet som tegn kan knyttes til, som f.eks. kan vise til referenter eller skape koherens i diskursen.

Temaet koherens plukkes opp igjen i kapittel 7, «Pragmatikk og tekst», som diskuterer bruken av tegnrommet til å strukturere en tekst: referenter kan lokaliseres i tegnrommet, og tegnrommet kan bygges opp som en modell av «hendelsesrommet» man snakker om. Gjennom å holde et slikt strukturert tegnrom konstant over flere setninger skaper tegneren koherens i diskursen. Tegneren kan også gå inn i rollen som en av deltagerne i diskursen, såkalt konstruert handling. I tillegg til disse tegnspråkspesifikke strategiene har NTS også diskursmarkører som spiller en rolle

i struktureringen av tekst. Kapitlet tar også for seg hvordan samtaleregulering og turtaking foregår i tegnspråk, der blikkontakt nødvendigvis må etableres og opprettholdes for at en samtale skal kunne gjennomføres.

Kapittel 8 tar for seg tospråklighet og språkkontakt, som får en ekstra dimensjon i en tegnspråklig kontekst gjennom at man kan snakke om tospråklighet og kontakt både mellom ulike tegnspråk og mellom tegnspråk og talespråk. Sistnevnte er et særlig følsomt tema, ettersom det tradisjonelt har vært tatt til orde for at barn med hørselsproblemer skal lære talespråk for å bli best mulig integrert i majoritetssamfunnet, og tegnspråkets rolle ofte har blitt nedtonet. Kapitlet tar for seg ulike typer av kontaktpåvirkning fra norsk talespråk til NTS, så som ordbilder (det at munnen former det talespråklige ordet samtidig som tegnet dannes), oversettelseslån og såkalte initialtegn, som er tegn med en håndform som er tatt fra et håndalfabetsymbol for forbokstaven i det tilsvarende norske ordet. Det diskuterer også ulike blandingsformer, både de som oppstår spontant gjennom at tegnspråkbrukere kodeveksler til norsk, og konstruerte former som «tegn som støtte» og «tegn til tale». Sistnevnte er systemer som brukes i bestemte kontekster; «tegn som støtte» i tolking for døvblitte som ikke behersker tegnspråk utover noen enkelttegn, og «tegn til tale» i kommunikasjon mellom talespråklige voksne og barn med forsinket språkutvikling. I tillegg diskuteres prosessen med å «fornorske» NTS på 1970-tallet som et tilfelle av såkalt språklig imperialisme, og utfordringene rundt utstrakt bruk av tolking gitt at tegnspråktolker nesten alltid er andrespråksbrukere av NTS, ofte med begrenset kompetanse i språket.

Kapittel 9, «Norsk tegnspråk i opplæringen», redegjør for dagens situasjon for tegnspråklige elever i norsk skole, og for dagens regelverk og de historiske prosessene som har ført fram til det. Til tross for at det har vært satset mye de siste tiårene på å styrke tegnspråkets stilling, nevner kapitlet to forhold som gir grunn til bekymring. Det første er mangelen på arenaer der tegnspråk brukes, som henger sammen med nedleggelsen av statlige skoler der elevene brukte tegnspråk med hverandre gjennom hele dagen. Det andre er mangelen på kompetanse som oppstår når tegnspråklige elever som hovedregel skal undervises på lokalskolen, da tilgangen på lærere som kan undervise i og på tegnspråk på disse skolene er sterkt begrenset. Her blir tegnspråkets utsatte stilling tydelig når det påpekes at utdanningskravet for lærere i tegnspråk er 30 studiepoeng, altså ett semesters opplæring, på barneskolen, og 60 studiepoeng på ung-

domsskolen og videregående – for et språk de fleste ikke har noen grunnkompetanse i fra før. Kapitlet avrundes med en påpekning av at det finnes lite forskning på tegnspråkdiraktikk i Norge, og at eksisterende forskning ofte fokuserer mer på hørselshemmingen enn på språkvalg. Boka avrundes med et kort oppsummerende kapittel.

Gjennom hele beskrivelsen av språkssystemet bestreber boka seg på å sammenligne med strukturen i norsk, og framheve både parallellene og forskjellene. Dette lykkes den godt med, og det er selvsagt gode grunner til å fokusere sammenligningen spesifikt på norsk, gitt at bokas formål er å øke kunnskapen om NTS blant medlemmer av det norske samfunnet som ikke nødvendigvis har språkfaglig bakgrunn. Samtidig er det fristende å tenke at bredere typologiske sammenligninger en del steder kunne styrket målet om å vise at tegnspråk er naturlige språk og har grunnleggende trekk til felles med talespråk. Dette gjøres noen steder, for eksempel i diskusjonen om leddstilling på side 102; men det er flere punkter der en bredere sammenligning kunne vært interessant. Det gjelder for eksempel i diskusjonen om flertallsmarkering på substantiv på side 88–89, der det kunne påpekes at det slett ikke er uvanlig i verdens språk at ulike klasser av substantiv flertallsmarkeres på ulike måter, eller angivelsen av retning i forhold til tegnerens kropp (s. 91–92), som minner mye om det som kalles direksjonaler i mange talespråk, dvs. morfer som angir handlingens retning i forhold til samtaledeltagerne eller andre referansepunkter. Selv om det antagelig ikke ville vært hensiktsmessig å ha denne typen sammenligninger som hovedfokus, kunne de ha bidratt til å framheve at også på en del områder der NTS framstår som svært ulikt norsk, fins det tydelige paralleller i andre (tale)språk.

Et annet punkt som antagelig henger sammen med balansegangen mellom fagbok og folkeopplysning, er den noe ujevne referansepraksisen i boka. Det er forståelig at boka ønsker å oppgi referanser som er lett tilgjengelige for lesere uten spesialisert språkfaglig kompetanse, men det framstår likevel som underlig f.eks. å skrive om samarbeidsprinsippet og språkhandlingsteori uten å nevne verken Grice eller Austin med et ord, men bare referere til omtalen av dette i en norskspråklig lærebok. Senere i samme kapittel refereres det både til primærkilde og en norskspråklig kilde («Schifftrin, 1987, gjengitt etter Halvorsen og Amundsen, 2011», s. 125); dette kunne med fordel vært gjennomført konsekvent.

Alt i alt er likevel de innvendingene jeg her har trukket fram, for småpirk å regne. Arnfinn Muruvik Vonen har skrevet en bok som er både

viktig, velskrevet og informativ. Den viktigste balansegangen klarer den med glans, nemlig å både vise hvordan NTS skiller seg fra norsk og andre talespråk, og hvordan det grunnleggende fungerer som alle andre menneskelige språk. Boka bidrar med grunnleggende kunnskap om tegnspråk som bør være en naturlig del av kompetansen til alle som studerer eller arbeider med språk, og gir nødvendig innsikt i både den historiske og den nåtidige situasjonen for tegnspråkbrukere som minoritet. I tillegg gir den språkforskere anledning til å se talespråkslingvistikken i et nytt perspektiv, ved at den stimulerer til å tenke gjennom hvilke sider av talespråklig kommunikasjon som kan belyses gjennom kunnskap om tegnspråk, og hva som egentlig skal regnes med som lingvistikkens studieobjekt. Det er vanskelig å konkludere med annet enn at denne boka bør bli pensum både på innføringsemner i språkvitenskap og for alle som kaller seg språkforskere i Norge.

Referanser

- Erlenkamp, Sonja. 2011. Grunnstilling i norsk tegnspråk. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 29 (hefte 2), 87–116.
- Malmquist, Ann Kristin og Mosand, Nora Edwardsen. 1996. *Se mitt språk!* Bergen: Døves Forlag/Norsk fjernundervisning.

Åshild Næss
Universitetet i Oslo
Institutt for lingvistiske og nordiske studier
Postboks 1102 Blindern
NO-0317 Oslo
ashild.nass@iln.uio.no